

Горобець А. В.

Вінницький національний аграрний університет

НОМІНАЦІЇ ВІКОВИХ ПЕРІОДІВ У МОВІ РОМАНУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ДУМА ПРО ТЕБЕ»

У статті проаналізовано лексико-тематичну групу «назви вікових періодів» із погляду структурно-семантичної диференціації. Виділено структурні елементи лексико-тематичної групи «назви вікових періодів»: ядро, центр і периферію, а також здійснено структурний аналіз групи за семантико-стилістичним навантаженням, тобто поділено назви вікових періодів на мікрополя «дитинство», «молодість», «старість». Зазначено, що поширеним явищем є використання синонімічних рядів ядерних номінацій, наприклад «молодість – юність – молоді роки» тощо. Простежено асоціативні зв'язки вікових особливостей та періодів життя з уявленнями, які виникають у свідомості читача і спонукають його до розуміння контексту, що нерідко пов'язують назви вікових періодів із кліматичними змінами, атрибутивними характеристиками пір року, сенсорними відчуттями, зовнішнім виглядом персонажа. Особливу увагу приділено власне поняттю «вік», зокрема простежено й охарактеризовано його семантичні відтінки, наведені у словниках і лінгвістичних наукових працях. Зазначено, що ядерна лексема «вік» у мові досліджуваного роману трапляється лише у значенні всього періоду життя людини або окремого його етапу. Визначено роль назв вікових періодів людини в системі номінацій лексико-семантичного темпорального поля, а також їхні функціональні особливості. Зауважено, що особливе значення має використання метафоричних конструкцій, ужитих із метою вираження семантики вікових періодів через номінації, які позначають настрої та почуття, що виникають у свідомості персонажа й переважають у конкретному віці. Значну увагу приділено поширеним у досліджуваному тексті протиставним відношенням як таким, що здатні істотно впливати на сприймання реципієнтом основного змістового наповнення в межах мікрополів «дитинство», «молодість», «старість».

Ключові слова: вікові номінації, лексико-семантичне поле, асоціативне поле, лексико-тематична група, мікрополе.

Постановка проблеми. Серед широкого розмаїття лексико-семантичного й асоціативного темпорального поля важливе місце посідає тематична група «назви вікових періодів», що нерідко пов'язує власне темпоральність з атрибутивними характеристиками, природно-кліматичними змінами й асоціативними символами і виражає тісну взаємозалежність із ними. А. Пожар зазначає, що «поняття «вік» є фундаментальним для будь-якого етносу, воно відіграє важливу роль у концептуалізації світу, бо на підставі уявлень, знань, оцінок, пов'язаних із віковими періодами життя людини, відбувається осмислення різних явищ дійсності» [5, с. 53]. Отже, ті самі події спонукають людей різного віку до неоднакових висновків, різного бачення деталей і сприяють зміні світосприйняття загалом. Роман Михайла Стельмаха «Дума про тебе» побудований на суперечностях і взаємодії людей різних вікових груп, які нерідко конфліктують. Називаючи певні емоції, настрої, почуття словами, які в первинному значенні позначають

назви вікових періодів життя, яким вони властиві, автор часто вдається до використання метафори – художнього засобу, який полягає в перенесенні ознаки за подібністю чи схожістю значень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нерідко вікові особливості й життєві періоди стають об'єктом досліджень із психології, філософії, біології, фізіології, медицини, історії, культурології, етнографії тощо. Лінгвістична наука вивчає вікову періодизацію людського життя з погляду особливостей номінацій, зв'язків лексико-семантичних одиниць на позначення вікових періодів із позамовною дійсністю. Поняття «вік» крізь призму історико-філософського сприйняття в лінгвістичному вираженні розкриває дослідження А. Пожар [5]. Концептуальне дослідження вікових номінацій у дискурсі загальнонаукового пізнання подано у статті Ю. Орлової [3]. Вікову періодизацію крізь призму фразеологічних одиниць на матеріалі англійської мови частково розглянуто у праці Л. Захарової та Ю. Шніп [2]. Концепт

«дитинство» на матеріалі лексикографічних джерел детально схарактеризовано у статті О. Борисова та В. Петракович [1]. Вікові періоди в розрізі лексико-семантичного поля «час» на матеріалі поетичної мови ХХ ст. проаналізовано в дисертаційній праці О. Петрушенко [4].

Постановка завдання. Мета статті – зробити аналіз лексико-тематичної групи «назви вікових періодів». Мета потребує розв’язання таких завдань: поділити лексико-тематичну групу «назви вікових періодів» на мікрополя; дослідити структуру мікрополів «дитинство», «молодість», «старість»; проаналізувати особливості вживання лексичних і лексико-синтаксичних одиниць на позначення вікових періодів; простежити асоціативні зв’язки між віковою періодизацією та її лексико-семантичним вираженням у мові роману Михайла Стельмаха «Дума про тебе».

Виклад основного матеріалу. Вік людини – категорія, яка не має чітких меж, а залежить від суб’єктивного сприймання на основі власного життєвого досвіду чи загальноприйнятих ментально-культурних уявлень. Згідно з дослідженнями Ю. Орлової, «вік – первинно темпоральна величина, синонімами якої за даними фахової літератури є період, час, тривалість, етап, часова характеристика, показник кількості років» [3, с. 67]. Отже, поняття «вік» рівноправно корелює з поняттям «час», що дозволяє йому іноді переходити з периферії лексико-семантичного поля «час» одразу до ядерної зони поля «вік». Власне поняття «вік» має кілька семантичних відтінків. «Академічний тлумачний словник української мови» подає такі його значення: 1) тривалість життя людини, тварини, рослини; 2) період, ступінь у рості, розвитку людини; 3) відрізок життя людини від зрілого періоду до смерті; 4) сторіччя; 5) період часу, який виділяється за певними ознаками; епоха; 6) відрізок часу, який відповідає геологічному ярусові Землі; 7) надзвичайно довгий час; вічність [6, с. 671].

У мові досліджуваного роману центральна лексема «вік» виражає семантику історичного періоду або всієї тривалості життя конкретного персонажа: *Мій вік постарів, а сон помолодшав, – як пішов опівночі парубкувати, та й досі не навертається на очі* [7, с. 36].

Вікові ознаки за будовою лексико-семантичних полів (ядро, центр, периферія) ми відносимо до периферійної зони лексико-семантичного поля «час» і за семантичною диференціацією поділяємо їх на мікрополя «дитинство», «молодість», «старість».

Мікрополе «дитинство» виражене архісевою (ядром) *дитинство*, що характеризується високим ступенем наївності, довірливості, веселощів. Часто *дитинство* використовується як художній прийом спогаду, духовного очищення, відновлення, адже воно найближче до досконалості: *Навздогін скрипить колиска, як і в дитинстві скрипіла йому* [7, с. 319]; *Каже, що бринзи з дитинства в рот не бере* [7, с. 135]; *Тільки де тепер те дитинство, де ті жолуді?* [7, с. 158]; *Час перегортав і перегортав усе твоє дитинство* [7, с. 156]; *Де те дитинство, де ті зелені лужки, на яких слались мамині полотна – білі полотна надій?* [7, с. 355]. Як бачимо, образ дитинства тут не випадковий, іноді він свідчить і про циклічність вікових періодів, як і періодів історії загалом: *Мати підійшла до доньки, припала до її грудей, як колись, у дитинстві, донька припадала до неї* [7, с. 23].

Подекуди лексему *дитинство* бачимо у складі порівнянь: *Долали нелюдську дорогу до того берега, за яким у нескошеному полі так затишно, як у дитинстві, бовваніли два вітряки* [7, с. 256]. Іноді автор проводить асоціативні зв’язки між часом оповіді та дитинством персонажів за певними сенсорними ознаками: зоровими: *Його так вражає ця проста, підвішена до стелі колиска, що він розгублено стає на порозі, бо побачив і своє дитинство, і свою матір біля колиски* [7, с. 319]; слуховими: *Забринів з дитинства її голос* [7, с. 31]; тактильними: *Випрядається пучками, випрядається болями, випрядається серцем нескінченна сіра нитка, що прядлася тільки в її дитинстві* [7, с. 356]; нюховими: *Потривожене сіно війнуло водночас і літом, і Святвечором, нагадало дитинство* [7, с. 386], оскільки асоціація з літом, Святвечором і дитинством виникає через запах скошеного сіна. Тут бачимо використання автором асоціації з давнім слов’янським обрядом – прикрашання дідуха на Святвечір.

Нерідко письменник не називає *дитинство*, проте контекстуально ми розуміємо, що йдеться саме про цей віковий період: *Голоси пішли стороною і на якусь мить занесли його в ті літа, коли й він, як на свято, біг з кошиком до осіннього лісу* [7, с. 342]; *Гай-гай, де ті роки, що вирощували в грудях надії, а за плечима – крила?* [7, с. 321]. Такі конструкції належать до периферійної зони мікрополя «дитинство».

Мікрополе «молодість» – найпоширеніше в мові роману. За тривалістю воно переважає над іншими віковими періодами і символізує час, коли людина сповнена сил і життєвої енергії, здатна

підкорювати вершини: *У молодості входивши у кохання, наче у весняний шум* [7, с. 123]; *У молодості ми всі від дороги чекаємо казки* [7, с. 148]; *Війна війною, а молодість раз на віку* [7, с. 244]. У реченні *А як же і виспатись могла молодість, коли петрівочка вдосвіта йде з косою і граблями, а ввечері – з коханням і сподіванням* [7, с. 131], лексему *молодість* ужито узагальнено на позначення молодих людей.

Семантичний відтінок докору і сум'яття мають речення: *Мої літа, моя молодість були складнішими і страшнішими за твої* [7, с. 27]; *Не дай Боже, щоб цей страшний корінь облутав твою молодість* [7, с. 40], адже негативно забарвлені лексеми *складнішими, страшнішими*, фразова єдність *страшний корінь облутав* спричиняють негативний ефект апатії, смутку, поневірянь.

Автор мимоволі спонукає читача до розуміння важливості цього періоду життя і необхідності провести його з користю, щоби час, відведений на найкращі справи, не минув даремно, що підсилено лексемами з негативним семантичним забарвленням *розтрусив, проциндрив*: *На бандитському коні розтрусив, проциндрив свою молодість Омелян <...>* [7, с. 20]. У реченні *Ні, це не золото було. Це в одному чорному чавунку, як у домовині, була похована його молодість, усі його зрілі роки і край невітійної старості* [7, с. 369] метафоричну лексему *похована* можна розтлумачити як *змарнована*, тобто прожита даремно через жадобу до грошей і нівелювання моральних цінностей. Використовуючи подану метафору, автор закликає читача до збереження духовності, надання їй головного значення в людському житті.

Значну увагу Михайло Стельмах приділяє почуттям любові, закоханості: *Під цим хрестом лежала його далека молодість, його перша і остання любов* [7, с. 13]; *Восени двадцятого року, коли тікали петлюрівці з України, вона поховала Мирона, а з ним і свою молодість* [7, с. 42]. Автор уводить метафору, зіставляючи молодість із людьми, до яких персонажі відчували глибоке і єдине кохання в молоді роки. Ефект туги та смутку створює наявність у реченнях фраз на позначення могили, поховання: *під цим хрестом лежала, поховала*.

Синонімічною до лексеми *молодість* є лексема *юність*, яка в системі будови мікрополя також посідає місце ядра: *Ти ж – і дитинство моє, і юність моя* [7, с. 312]; *Це ж треба таке, щоб чорнобривці юності так розтривожили твою старість?* [7, с. 370]. У поданому реченні використано художнє протиставлення *юність – ста-*

рість як антонімічні поняття, між якими несподівано виникає слабкий зв'язок через *чорнобривці*.

До ядерної зони належить також прикметниково-іменникове словосполучення *молоді літа*: *Яринка уявляє собі, як до діда знехотя збираються в гості молоді літа* [7, с. 36], підсилене персоніфікацією *збираються в гості*.

Периферією мікрополя «молодість» на мовному матеріалі роману слугують номінації *весна, світання* у сполученні із присвійними займенниками *їхня, його*, що символізують початок дорослого життя через асоціації із пробудженням природи, новим днем. *І тільки тепер Богдан зрозумів, що вже минулася, наче й не була, їхня весна* [7, с. 241]; *Це ж перша сльоза впала на його світання* [7, с. 138].

Периферійними також вважаємо підрядні конструкції *дні, що лебедем пролетіли над їхнім коханням; ті літа, коли ти ще мав нерозпаскуджену душу*, що, імовірно, означають *молодість*, оскільки вона найбільше асоціюється з душевною чистотою й романтичними почуттями. Цей образ не розкрито в тексті, він впливає в уяві читача і сприймається контекстуально через асоціативні зв'язки: *І згадалися оті дні, що лебедем пролетіли над їхнім коханням* [7, с. 319]; *Вона [свічка] запахне тобі і сонцем, і квітом, і медом, обізветься відлунням літа, заплаче непорочною сльозою і занесе в ті літа, коли ти ще мав нерозпаскуджену душу* [7, с. 327].

Конструкція *розцвіли, як маки в полі*, також символічно вказує на молодість, оскільки асоціюється із квітами – молодією природою. Фольклорне порівняння молодості з маковим цвітом досить поширене в художніх текстах. Його використовують для акцентування на короткій її тривалості, оскільки мак цвіте лише кілька днів: *Не шкодуй себе, шкодуючи їх, шкодуючи тих сестер, що розцвіли в недобру годину, як маки у полі* [7, с. 268]. На швидкоплинну молодість дівчат вказує також словосполучення *в недобру годину*, тобто йдеться про війну, яка змусила їх подорослішати передчасно.

Мікрополе «старість» порівняно рідко трапляється на сторінках роману «Дума про тебе», але досить яскраво й емоційно насичено. Ядерна лексема «старість» уживається лише один раз у фразеологізованому реченні: *Коли до людини в одні двері входить старість, то в другі – виходить радість* [7, с. 281]. Михайло Стельмах використовує прийом протиставлення *входить – виходить, старість – радість*, надаючи реченню фольклорних мотивів.

До проміжного структурного елемента – центру мікрополя – належать прикметники *стару*, *старого*, які утворюють опозиційні пари на основі ознаки істота – неістота; людина – ніч: *Осінь пройшла по скорботному обличчю старого* [7, с. 303]; *Не так сумно перекреслює стару ніч п'янкий, підсушений вереснем лист* [7, с. 162], а також дієслово *постаріла* в реченні: *А коли постаріла, зморшками взялась осінь* <...> [7, с. 16]. Ефект сумної старості підсилюється образом *осінь*, що набуває персоніфікованих (антропоморфних) рис через використання метафори *взялась зморшками*.

У метафоричній синтаксичній конструкції *Борошно часу навечно вибілило його голову й бороду* [7, с. 336] суб'єктом дії є *борошно часу*, тобто старість, а головною її ознакою – *вибілена голова й борода*, що означає сивий колір волосся. Таку метафоричну єдність відносимо до периферійної зони, оскільки автор не називає *старість* безпосередньо, але читач розуміє з контексту, що йдеться про неї.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лексико-тематичну групу «назви періодів життя людини» структурно поділяють на мікрополя «дитинство», «молодість», «старість», у межах яких виокремлюють ядро та навколо-ядерну зону (центр і периферію). Іноді трапляються синонімічні ряди ядерних номінацій, як-от: *молодість*, *юність*, *молоді літа* тощо. Авторська мова Михайла Стельмаха багата на використання метафоричних конструкцій, з уживанням слів-замінників за певною ознакою: кліматичні особливості; душевний стан персонажа, його емоції, почуття; зовнішній вигляд героя й ін.

Аналіз лексико-тематичної групи «назви вікових періодів» дає змогу простежити й визначити особливості вікового образотворення в мовному дискурсі Михайла Стельмаха. Подальше дослідження вбачаємо в аналізі інших лексико-тематичних груп у мові творів письменника-земляка, що уможливить ґрунтовнішу характеристику його ідіостилю.

Список літератури:

1. Борисов О., Петракович В. Лексична репрезентація концепту «дитинство» (на матеріалі сучасних лексикографічних джерел). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. № 40. С. 164–167.
2. Захарова Л., Шніп Ю. Функціонально-семантична варіантність фразеологізмів з компонентом «час» в англійській мові. *Journal of the National Technical University of Ukraine "KPI": Philology and Educational Studies*. Т. 5. 2015. С. 37–43.
3. Орлова Ю. Концепт «вік людини» як предмет наукового міждисциплінарного дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 6 (289). Ч. I. С. 65–72.
4. Петрушенко О. Лексико-семантичне поле «час» в українській поезії другої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 20 с.
5. Пожар А. Становлення поняття «вік людини» у лінгвосемантичному висвітленні. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2017. Т. 2. № 8. С. 53–56
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1970. С. 671.
7. Стельмах М. Дума про тебе : роман. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.

Horobets A. V. NOMINATIONS OF AGES IN THE LANGUAGE OF MICHAEL STELMACH'S NOVEL "THINK ABOUT YOU"

The article analyzes the lexical-thematic group "names of ages" in terms of structural-semantic differentiation. Associative relationships of age and life spans with the perceptions that arise in the mind of the reader and encourage him / her to understand the context.

Among the wide variety of lexical, semantic, and associative temporal fields, an important group is the age group names, which often associates their own temporality with attributive characteristics, natural climatic changes, and associative symbols and expresses a close interdependence with them. Michael Stelmach's novel "Thinking About You" is based on the contradictions and interactions of people of different age groups, who often conflict. By referring to certain emotions, moods, feelings, words that, in the primary sense, denote the names of ages of life that they are inherent in, the author often resorts to the use of metaphor – an artistic means that is to convey the characteristics of similarity or similarity of meanings.

The purpose of the article is to analyze the lexical-thematic group "names of ages". The goal is to solve the following tasks: to divide the vocabulary group "age names" into microfields; to study the structure of the microfields "childhood", "youth", "old age"; to analyze the peculiarities of the use of lexical and lexical-syntactic

units for the designation of age periods; to trace the associative links between age-related periodization and its lexical-semantic expression in the language of Michael Stelmach's novel, *Think About You*.

The lexical-thematic group "names of periods of human life" is structurally divided into the microfields "childhood", "youth", "old age", within which the nucleus and the nucleus (center and periphery) are separated. Sometimes there are synonymous series of nuclear nominations, such as: youth, youth, young summers, etc. Mikhail Stelmakh's author's language is rich in the use of metaphorical constructions that consist in the use of substitute words for a specific feature: climatic features; the mental state of the character; his emotions, feelings; the appearance of the hero and others.

Key words: age nominations, lexical-semantic field, associative field, lexical-thematic group, micropole.